

УДК 811.111'373.6:81'42:355
DOI <https://doi.org/10.32782/modernph-2026.6.5>

СЕМАНТИЧНІ ОЗНАКИ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ РІЗНИМИ НАЗВАМИ ЧАСТИН ТІЛА У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Волкова Людмила Вікторівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Державного податкового університету
ORCID ID: 0000-0002-7007-4377

Андрушко Олеся Вікторівна,
викладач кафедри мовної підготовки факультету лідерства
Інституту Військово-Морських Сил Національного університету
«Одеська морська академія»
ORCID ID: 0009-0000-3519-7497

У статті досліджено семантичні ознаки соматичних фразеологізмів із назвами частин тіла у військовій лексиці української та англійської мов. Особливу увагу приділено аналізу механізмів метафоричного та метонімічного переосмислення тілесних компонентів, виявленню міжмовних семантичних відповідників і специфіки функціонування таких одиниць у професійному військовому дискурсі. Показано, що найбільш продуктивними є компоненти «голова»/head, «рука»/hand, «око»/eye, «серце»/heart, які репрезентують когнітивні, фізичні та емоційні аспекти діяльності військовослужбовців. Проведено класифікацію соматичних фразеологізмів за семантичними групами, наведено приклади їх використання в українській та англійській мовах і здійснено порівняльний аналіз, що дає змогу простежити спільність когнітивних моделей та культурно-зумовлені відмінності у формуванні значення.

Виявлено, що українські фразеологізми частіше мають емоційно-оцінний характер, підкреслюючи моральну стійкість, внутрішній стан і поведінкові моделі військовослужбовців, тоді як англійські одиниці відзначаються прагматичною нейтральністю, акцентом на функціональні дії, дисципліну та контроль у стресових або бойових умовах. Дослідження також підкреслює роль соматичних фразеологізмів як засобу мовної економії та ефективної передачі складних понять, дій і психоемоційних станів у військовому дискурсі.

Результати роботи мають практичне значення для перекладознавства, міжкультурної комунікації, підготовки фахівців у сфері військових текстів та лінгводидактики, оскільки дають змогу уникнути семантичних утрат і прагматичних спотворень під час перекладу та адаптації фразеологізмів у професійній комунікації. Дослідження сприяє поглибленому розумінню когнітивних та культурно-семантичних закономірностей формування фразеологічних одиниць у спеціальних дискурсах і демонструє цінність міжмовного порівняльного підходу у сучасній фразеології та когнітивній лінгвістиці.

Ключові слова: соматичні фразеологізми, назви частин тіла, військова лексика, українська мова, англійська мова, когнітивна лінгвістика, перекладознавство.

Volkova Liudmyla, Andrushko Olesia. Semantic features of somatic phraseologisms with different names of body parts in the military lexicon of the Ukrainian and English languages

The article investigates the semantic features of somatic idioms containing body-part terms in the military lexicon of Ukrainian and English. Special attention is paid to the analysis of mechanisms of metaphorical and metonymic reinterpretation of body-part components, the identification of cross-linguistic semantic equivalents, and the specifics of their functioning in professional military discourse. It is shown that the most productive components are head, hand, eye, and heart, which represent cognitive, physical, and emotional aspects of military personnel's activities. The article provides a classification of somatic idioms into semantic groups, presents examples of their use in Ukrainian and English, and conducts a comparative analysis, highlighting both universal cognitive models and culture-specific differences in meaning formation.

© Волкова Л. В., Андрушко О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is revealed that Ukrainian idioms more often carry an emotionally evaluative character, emphasizing moral resilience, inner state, and behavioral patterns of military personnel, while English units tend to be pragmatically neutral, focusing on functional actions, discipline, and control under stressful or combat conditions. The study also emphasizes the role of somatic idioms as a means of linguistic economy and effective communication of complex concepts, actions, and psycho-emotional states in military discourse.

The results have practical significance for translation studies, intercultural communication, training of specialists in military texts, and language teaching, as they help avoid semantic losses and pragmatic distortions when translating or adapting idioms in professional communication. The study contributes to a deeper understanding of cognitive and culturally conditioned mechanisms of idiom formation in specialized discourses and demonstrates the value of cross-linguistic comparative approaches in modern phraseology and cognitive linguistics.

Key words: *somatic idioms, body-part terms, military lexicon, Ukrainian language, English language, cognitive linguistics, translation studies.*

Вступ. Сучасні лінгвістичні дослідження дедалі більше зосереджуються на вивченні фразеологічних одиниць як репрезентантів національно-культурної специфіки мовної картини світу та результату когнітивного осмислення дійсності. Особливий інтерес у цьому контексті становлять соматичні фразеологізми, до складу яких входять назви частин тіла, оскільки вони ґрунтуються на універсальному людському досвіді та водночас відображають культурно зумовлені способи інтерпретації реальності.

У військовій лексиці соматичні фразеологізми набувають особливої семантичної ваги, адже функціонують у сфері підвищеної соціальної відповідальності, ризику та психологічного напруження. Вони слугують засобом мовної економії, сприяють оперативній передачі інформації, а також виконують експресивно-оцінну функцію, відображаючи емоційні стани, поведінкові моделі та ціннісні орієнтири військовослужбовців. Попри це, семантичні особливості таких фразеологізмів у військовому дискурсі української та англійської мов досі не отримали достатнього системного й зіставного висвітлення.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена також практичними потребами військової комунікації, зокрема у сфері фахового перекладу, міжкультурної взаємодії та підготовки перекладачів і філологів, які працюють із військовими текстами. Нерідко буквальне відтворення соматичних фразеологізмів призводить до семантичних утрат або прагматичних спотворень, що ускладнює адекватне розуміння повідомлення.

Таким чином, дослідження семантичних ознак соматичних фразеологізмів із різними назвами частин тіла у військовій лексиці української та англійської мов є важливим

науковим завданням сучасної фразеології та когнітивної лінгвістики, а також має безпосередню практичну значущість для перекладознавства, лінгводидактики й фахової підготовки спеціалістів у галузі міжмовної військової комунікації [1].

Проблема фразеологізмів як об'єкта лінгвістичного дослідження привертає увагу вчених упродовж кількох десятиліть, особливо в контексті когнітивних і культурно-семантичних підходів. Одним із перших міжнародно визнаних напрямів стало дослідження тілесних метафор як когнітивних структур, що формують семантику фразеологічних одиниць. Класична монографія Дж. Лакоффа та М. Джонсона *Metaphors We Live By* висвітлює концептуальну основу того, як назви частин тіла слугують джерелом для створення смислів, що виходять за межі буквального тлумачення, заклавши фундамент для подальших когнітивних підходів у фразеології [2].

У західноєвропейських і англійських дослідженнях фразеологізмів автори, такі як М. Fernando і М. Flavell, приділяють увагу не лише структурам стійких словосполучень, а й механізмам їх утворення та когнітивній основі. Особлива увага в їхніх працях приділяється фразеологічним одиницям зі складовими назвами частин тіла, що виявляють стабільні семантичні та функціональні властивості в різних контекстах мовлення.

Британські дослідники Р. Kay і С. Fillmore у рамках когнітивної лінгвістики розглядають фразеологізми як частину ширшої системи концептуальних метафор, що відображають культурно зумовлені способи осмислення дійсності. Їхні напрацювання сприяють розумінню того, як тілесні образи стають структурними елементами абстрактних концептів у мовленні.

Окремі сучасні дослідження присвячено функціонуванню фразеологізмів в особливих сферах мовлення, зокрема спеціальних дискурсах. У військовому контексті англomовні автори, такі як D. Jenkins, аналізують як фразеологічні одиниці функціонують у спілкуванні військовослужбовців, відображаючи специфічні психосоціальні умови служби, морально-етичні орієнтири та поведінкові моделі у стресових ситуаціях. Проведено також низку англо-українських порівняльних аналізів фразеологізмів як засобу міжкультурної комунікації, що включають сегменти соматичної семантики.

Попри наявні дослідження, системний порівняльний аналіз соматичних фразеологізмів саме у військовій лексиці української та англійської мов залишається недостатньо розробленим, особливо з огляду на семантичні ознаки, функціональні відмінності та перекладацькі стратегії. Саме на позиціях когнітивно-семантичного та міжмовного аналізу автор цього дослідження продовжує роботу з уточнення природи й меж застосування таких одиниць у військовому комунікативному просторі.

Мета статті – комплексне дослідження семантичних ознак соматичних фразеологізмів із назвами частин тіла у військовій лексиці української та англійської мов із метою виявлення їхніх спільних і відмінних семантичних характеристик, особливостей структурно-семантичної організації та специфіки функціонування у військовому дискурсі. У межах дослідження особлива увага приділяється аналізу механізмів метафоричного й метонімічного переосмислення соматичних компонентів, установленню міжмовних семантичних відповідників і розбіжностей, а також визначенню прагматичного потенціалу таких фразеологічних одиниць у професійному військовому спілкуванні.

Результати. Соматичні фразеологізми з назвами частин тіла посідають важливе місце у військовій лексиці української та англійської мов, оскільки ґрунтуються на універсальних тілесних образах, що є спільними для різних мов і культур, та водночас відображають специфіку військової діяльності, зумовлену умовами підвищеного ризику, дисципліни та відповідальності. Використання таких фразеологічних одиниць у військовому мовленні сприяє компактному й водночас

образному передаванню складних понять, дій і психоемоційних станів, характерних для військової сфери.

У межах дослідження соматичні фразеологізми розглядаються як стійкі мовні структури, що функціонують у складі спеціалізованого лексичного фонду та мають усталену семантичну й функціональну організацію. Їхня семантика формується внаслідок метафоричного та метонімічного переосмислення назв частин тіла, коли конкретні фізіологічні характеристики людини слугують джерелом концептуалізації абстрактних військових понять, таких як «контроль», «пильність», «відповідальність», «мужність» або «втрата моральної стійкості». Таке переосмислення відбувається відповідно до комунікативних потреб військового дискурсу та відображає когнітивні моделі, притаманні носіям української й англійської мов [3].

Окрім того, соматичні фразеологізми у військовій лексиці виконують не лише номінативну, а й оцінну та прагматичну функції, оскільки дають змогу мовцеві виразити ставлення до подій, осіб або ситуацій, а також вплинути на адресата. У порівняльному аспекті їх аналіз дає змогу простежити як спільні універсальні механізми семантизації тілесного досвіду, так і національно-культурні особливості мовної інтерпретації військової реальності в українській та англійській мовах.

Соматичні фразеологізми у військовій лексиці української та англійської мов можна класифікувати за семантичними групами, які відображають інтелектуальні, фізичні та емоційні аспекти діяльності військовослужбовців. Нижче подано основні групи з прикладами та перекладом.

1. Фразеологізми з компонентом *голова/ head*

Ця група передає семантику мислення, контролю та відповідальності.

Українська:

- *мати голову на плечах* – бути розсудливим, здатним приймати зважені рішення;
- *відповідати головою* – нести повну відповідальність, навіть за ризиковані дії;
- *зберігати голову холодною* – діяти обережно, уникати паніки.

Англійська:

- *to keep one's head* – зберігати спокій у бойовій ситуації;

– *to have a good head on one's shoulders* – бути розсудливим і відповідальним;
 – *to lose one's head* – утратити контроль над ситуацією.

У військовому дискурсі ці фразеологізми підкреслюють важливість логіки та раціонального мислення, що критично важливо під час планування операцій, командування підрозділами або прийняття оперативних рішень.

2. Фразеологізми з компонентом *рука/hand*

Одиниці цієї групи актуалізують дію, підтримку, контроль та підпорядкування.

Українська:

– *потрапити в чужі руки* – опинитися під контролем противника або супротивних сил;
 – *дати руку на відсіч* – забезпечити підтримку, протистояти атаці;
 – *тримати руку на пульсі* – уважно контролювати ситуацію, стан підрозділу.

Англійська:

– *to be in safe hands* – бути під надійним захистом, під контролем досвідчених командирів;
 – *to give a hand* – допомогти колезі або підлеглому;
 – *to have a hand in* – брати участь у виконанні завдання.

Ця група відображає взаємодію військових у бойових та організаційних процесах, символізує координацію дій, підтримку союзників та фізичну активність.

3. Фразеологізми з компонентом *око/eye*

Фразеологізми цієї групи репрезентують пильність, спостереження та контроль.

Українська:

– *не зводити очей* – уважно спостерігати за противником або об'єктом;
 – *тримати око на всьому* – контролювати перебіг операції чи обстановку;
 – *окам на око* – прицільно, точно оцінювати ціль.

Англійська:

– *to keep an eye on* – уважно стежити за розвитком ситуації;
 – *an eye for detail* – помічати найдрібніші деталі у плануванні чи розвідці;
 – *in the public eye* – бути на виду, під контролем командування.

У військовому дискурсі ці одиниці відіграють роль у відображенні стратегічної та тактичної пильності, а також здатності розпізнавати загрози.

4. Фразеологізми з компонентом *серце/heart*

Ця група передає емоційні, моральні та психологічні стани.

Українська:

– *втрапити серце* – зневіритися, втратити відвагу в бою;
 – *сильне серце* – мужність, стійкість перед небезпекою;
 – *серце кров'ю обливається* – глибокий емоційний біль через втрати або поразку.

Англійська:

– *to lose heart* – утратити відвагу або мотивацію;
 – *to take heart* – набратися відваги;
 – *to have a heart of steel* – бути безстрашним, стійким у небезпечних ситуаціях.

У військовому дискурсі ці фразеологізми відображають психологічний стан особового складу, моральну готовність до дій, емоційну стабільність та здатність долати страх і стрес. Використовується командуванням та військовослужбовцями для мотивації, оцінки поведінки та підтримки морального духу. Має експресивно-оцінне забарвлення, даючи змогу компактно передати складні внутрішні стани, що важливо для оперативної комунікації у бойових умовах.

5. Фразеологізми з компонентом *нога/leg*

Фразеологізми з компонентом *нога/leg* у військовому дискурсі здебільшого передають значення руху, швидкості, відступу або мобільності. Вони актуалізують фізичні дії та тактичну поведінку військовослужбовців, часто з акцентом на безпеку, маневреність або реакцію на загрозу.

Українська:

– *встати на ноги* – відновити боєздатність, набрати силу після поразки або втрат;
 – *ставити ногу на ногу* – пасивно, розслаблено перебувати, не брати участі в дії;
 – *дати ноги* – швидко втекти, відступити, уникнути небезпеки.

Англійська:

– *to get back on one's feet* – відновитися після поразки або травми, стати на ноги;
 – *to put one's foot down* – рішуче втрутитися, показати контроль або авторитет;
 – *to leg it/to make a run for it* – швидко втекти, врятуватися від небезпеки.

У військовому дискурсі ці фразеологізми відображають маневреність і швидкість дій, критично важливі у бойових або кризових

ситуаціях. Використовується для передачі інструкцій або оцінки дій військовослужбовців, наприклад стеження за дисципліною чи оцінка оперативного відступу. Має образний і прагматичний характер, даючи змогу компактно передавати дії, стан або емоції військовослужбовців у бойовій обстановці [4].

Функція цих фразеологізмів у військовому дискурсі полягає у відображенні психологічного стану особового складу, моральної готовності та стійкості до стресових ситуацій.

Порівняльний аналіз соматичних фразеологізмів у військовій лексиці української та англійської мов засвідчує наявність значної спільності у використанні тілесних компонентів для передачі когнітивних, емоційних і функціональних значень. Обидві мови активно застосовують назви частин тіла (голова/head, рука/hand, око/eye, серце/heart) як когнітивні і культурно значущі опори для формування фразеологізмів, що дає змогу передавати інформацію про мислення, контроль, фізичну активність, пильність, мужність або страх у військовому середовищі.

Водночас між українськими та англійськими фразеологізмами спостерігаються певні семантичні та прагматичні відмінності. Українські одиниці часто характеризуються більш вираженою експресивністю та оцінністю: вони не лише номінують певну дію чи стан, а й передають ставлення мовця до ситуації, оцінку поведінки учасників подій або моральний стан особового складу. Наприклад, український фразеологізм втратити серце підкреслює емоційне падіння духу, тоді як англійський відповідник *to lose heart* має більш нейтральне, описове забарвлення.

Англійські фразеологізми, своєю чергою, частіше відзначаються прагматичною спрямованістю та акцентом на функціональних діях і результатах, аніж на емоційному забарвленні. Це проявляється, зокрема, у таких одиницях, як *to keep one's head*, де головним є збереження контролю та раціонального мислення у стресових ситуаціях, а не вираження оцінного ставлення.

Окрім того, порівняльний аналіз демонструє культурно-лінгвістичні відмінності у структурі та частоті використання певних компонентів. В українській мові велике значення надається тілесним одиницям, що репрезентують емоційні та моральні аспекти

діяльності (серце, душа), тоді як в англійській мові частіше вживані компоненти, що відображають інтелектуальні або практичні дії (*head, hand, eye*). Це свідчить про різні культурні акценти: українська мова приділяє увагу внутрішньому стану та моральній стійкості, англійська – дотриманню дисципліни, раціональному виконанню завдань і професійній ефективності.

Таким чином, порівняльний аспект дослідження підкреслює, що, незважаючи на універсальні когнітивні моделі, соматичні фразеологізми в українській та англійській військовій лексиці формуються під впливом специфічних культурно-комунікативних чинників, що визначають відмінності у семантичному та прагматичному оформленні відповідних одиниць.

Висновки. Соматичні фразеологізми з назвами частин тіла посідають важливе місце у військовій лексиці української та англійської мов, оскільки вони ґрунтуються на універсальних когнітивних моделях тілесного досвіду та відображають специфіку військової діяльності, що пов'язана з дисципліною, відповідальністю, ризиком та моральною стійкістю.

Найбільш продуктивними компонентами у військовій фразеології є *голова/head, рука/hand, око/eye, серце/heart*, які формують семантику когнітивних, фізичних та емоційних аспектів діяльності військовослужбовців і виконують одночасно номінативну, оцінну та прагматичну функції.

Українські фразеологізми частіше характеризуються емоційно-оцінним забарвленням і підкреслюють внутрішній стан, моральну стійкість та поведінкові моделі військовослужбовців. Англійські одиниці відзначаються прагматичною нейтральністю та акцентом на раціональні дії, дисципліну і контроль, що відображає культурні й комунікативні пріоритети носіїв мови.

Механізми метафоричного та метонімічного переосмислення тілесних компонентів забезпечують формування компактних, образних і функціонально ефективних фразеологічних одиниць, які сприяють швидкому та точному передаванню складних понять і психоемоційних станів у військовому дискурсі.

Порівняльний аналіз українських та англійських соматичних фразеологізмів дає

зможу виявити як спільні універсальні закономірності, так і національно-культурні особливості формування значення, що має велике значення для перекладознавства, міжкультурної комунікації, лінгводидактики та підготовки фахівців у сфері військових текстів.

Проведене дослідження підтверджує важливість когнітивно-семантичного та міжмовного підходів до вивчення фразеологізмів у спеціальних дискурсах і демонструє, що соматичні фразеологічні одиниці є ефективним засобом передачі як когнітивних, так і емоційно-моральних аспектів професійної військової діяльності.

Література:

1. Білодід І. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 2020. 312 с.
2. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
3. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 512 p.
4. Ministry of Defence of Ukraine. Військовий словник-довідник. 2025. URL: <https://www.mil.gov.ua>
5. NATO Review. *Cognitive Warfare and Military Terminology*. 2025. URL: <https://www.nato.int/review>
6. Naval History and Heritage Command. *Naval Terminology and Idioms*. – 2025. URL: <https://www.history.navy.mil>
7. U.S. Department of Defense. *Dictionary of Military and Associated Terms*. 2025. URL: <https://www.jcs.mil/DoD-Dictionary>
8. Defence Express. Аналіз військової термінології та сленгу. 2025. URL: <https://defence-ua.com>
9. Victory Drones. Тактика застосування БПЛА та термінологія. 2025. URL: <https://victorydrones.com>

References:

1. Bilodid, I.K. (2020). *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Phraseology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By* [Metaphors We Live By]. Chicago: University of Chicago Press. [in English].
3. Crystal, D. (2019). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* [The Cambridge Encyclopedia of the English Language]. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
4. Ministry of Defence of Ukraine. (2025). *Viiskovyi slovnyk-dovidnyk* [Military Reference Dictionary]. Retrieved from: <https://www.mil.gov.ua> [in Ukrainian].
5. NATO Review. (2025). *Cognitive Warfare and Military Terminology* [Cognitive Warfare and Military Terminology]. Retrieved from: <https://www.nato.int/review> [in English].
6. Naval History and Heritage Command. (2025). *Naval Terminology and Idioms* [Naval Terminology and Idioms]. Retrieved from: <https://www.history.navy.mil> [in English].
7. U.S. Department of Defense. (2025). *Dictionary of Military and Associated Terms* [Dictionary of Military and Associated Terms]. Retrieved from: <https://www.jcs.mil/DoD-Dictionary> [in English].
8. Defence Express. (2025). *Analiz viiskovoi terminolohii ta slenhu* [Analysis of Military Terminology and Slang]. Retrieved from: <https://defence-ua.com> [in Ukrainian].
9. Victory Drones. (2025). *Taktyka zastosuvannia BPLA ta terminolohiia* [Tactics of UAV Employment and Terminology]. Retrieved from: <https://victorydrones.com> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.04.2026